

Veszélyben az anyanyelvi oktatáshoz való jog Ukrajnában?

1. Nem oly rég, 2016. október 18-án és 19-én arról olvashattunk a hírügynökségi beszámolókból, hogy Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériumának tisztviselői és társadalmi szervezetek aktivistái megegyeztek Ukrajna *Az oktatásról* szóló törvénytervezete 7. cikkelyének módosításáról.¹ Ez a hír, valljuk be, nem sok kárpátaljai magyar ingerküszöbét érte el. Nem valószínű, hogy tömegek kapták volna fel a fejüket akár arra a hírre sem, hogy ezt a tényt maga Vjacseszlav Kirilenko miniszterelnök-helyettes tette közzé először egy Twitter-bejegyzésben. Ha azonban ismernék az emlegetett törvénytervezet 7. cikkelyét és a hozzá fűzött módosító javaslatokat, a kárpátaljai magyarok jelentős része bizony odafigyelne ezekre a hírekre.

Az Ukrajna Legfelső Tanácsa által első olvasatban már el is fogadott 3491-д. számú törvénytervezet 7. cikkelye ugyanis az oktatás nyelvére vonatkozik. Az oktatási minisztérium és a közelebből meg nem nevezett társadalmi aktivisták szerint ezt a – számunkra, kárpátaljai magyarok számára legalábbis – fontos kérdést a következőképpen kell szabályoznia az új oktatási törvénynek:

„A nemzeti kisebbségekhez és őshonos népekhez tartozó személyeknek joguk van az anyanyelvi oktatáshoz az ukrán nyelv mellett az iskola-előkészítő és általános középiskolai képzésben az állami és kommunális intézményekben, azokon a területeken, ahol a kisebbségek kompakt tömbben élnek.”

Az alábbiakban azt vizsgáljuk meg röviden, hogy mit is

jelent mindez a gyakorlatban, illetve azt, hogy a jelenleg hatályos ukrán jogszabályok mit mondanak a nemzeti kisebbségek – köztük a magyarok – anyanyelven folyó oktatásának jogáról.

2. A nyelvpolitika – számos egyéb terület mellett – azt is befolyásolja, hogy mely nyelvek és hogyan jelennek/jelhetnek meg az oktatási folyamatban. Ezáltal pedig a nyelvpolitika közvetett hatással van az állampolgárok nyelvtudására, a nyelv és nemzeti identitás kapcsolatára. A nyelvpolitika közvetlenül a nyelvek használatára vonatkozó jogszabályok révén érvényesül. Ukrajnában a nemzeti kisebbségek oktatásáról, az oktatás nyelvéről számos jogszabály volt és van hatályban.

Ukrajna *Alkotmányának* 53. cikkelye értelmében Ukrajnában mindenkinek joga van az oktatáshoz, a teljes közép fokú oktatás mindenki számára kötelező. Az *Alkotmány* említett 53. cikkelye a nemzeti kisebbségek számára a törvény által megszabott rendben *garantálja* az anyanyelven való oktatás vagy az anyanyelv tanulásának jogát. A *vagy* választó kötőszó arra utal, hogy *vagy* az anyanyelven való oktatáshoz, *vagy* pedig az anyanyelv tantárgyként való oktatásához biztosít jogokat Ukrajna az alaptörvény eme passzusával. A kettő között azonban jelentős különbség van: egyáltalán nem mindegy, hogy melyik jog érvényesíthető. Első esetben az anyanyelv (esetünkben a magyar) az a nyelv, amelyen az oktatás folyik, vagyis amelyen a matematikától a fizikán át a történelemig a kép-

zés folyik. Utóbbi esetben azonban a tantárgyakat az államnyelven oktatják, és a kisebbségi közösség anyanyelve csupán tantárgyként van jelen az oktatási folyamatban, azaz heti néhány órában maganyelv-órát tartanak a gyerekeknek. A két oktatási modell között óriási tehát az eltérés.

Az ukrán *Alkotmány* egyébként egyáltalán nem véletlenül használja ezt a bizonyos választó kötőszót. Az Ukrajna által is ratifikált² *Keretegyezmény a nemzeti kisebbségek védelméről* című nemzetközi dokumentum 14. cikkelye (2. pont) a következőképpen fogalmaz a kérdés kapcsán:

„Nemzeti kisebbségek által hagyományosan és jelentős számban lakott területeken, megfelelő igény esetén, a Felek törekednek – lehetőségeik szerint és oktatási rendszerük keretein belül – annak biztosítására, hogy a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeknek megfelelő lehetőségük legyen kisebbségi nyelvüket megtanulni vagy ezen a nyelven tanulni.”

A dokumentum 12–14. cikkei alapján a *Keretegyezményt* ratifikáló államok – így Ukrajna is – arra vállalkoznak kötelezettséget, hogy biztosítják az anyanyelv megtanulásának vagy az anyanyelven való tanulás jogát, az oktatáshoz való egyenlő hozzáférés lehetőségét, valamint lehetővé teszik a saját (és a kisebbségi közösségek saját költségén működtetett) oktatási intézmények alapítását.

A nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény mellett Ukrajna 2003-ban ratifikálta a *Regionális vagy kisebbségi nyelvek eu-*

rópai kartáját is.³ Ez a nemzetközi dokumentum 2006. január 1-től lépett hatályba az országban. Az ukrán állam a ratifikációs törvényben azonban a kisebbségek anyanyelvi oktatására vonatkozóan olyan alacsony kötelezettségeket vállalt, amelyek jelentős mértékben alatta maradnak még azoknak a jogoknak és lehetőségeknek is, amelyekkel az országban élő kisebbségi közösségek a *Karta* ratifikációja előtt rendelkeztek.

Amikor 1999. december 14-én az Alkotmánybíróság határozatban értelmezte az *Alkotmány* 10., nyelvekről szóló cikkelyét,⁴ az oktatás kérdéskörére is kitért. Az állásfoglalás szerint Ukrajnában az óvodai nevelés, az általános közép fokú oktatás, a szakképzés és a felsőoktatás nyelve az ukrán; az *Alkotmány* 53. cikkelye, valamint az ország más törvényei értelmében az állami és nem állami oktatási intézményekben *az államnyelv mellett* az oktatási folyamatban *használható és oktatható* a kisebbség nyelve is. A legfőbb jogértelmező szerv jogilag kötelező, megfellebezhetetlen olvasatában tehát az *Alkotmány* által garantált jog („az anyanyelven tanulhat vagy tanulhatja anyanyelvét”) arra korlátozódik, hogy a kisebbségi nyelveket is lehet használni az oktatásban, mégpedig *az államnyelv mellett*, valamint ezen nyelvek oktatása is lehetséges. Az egyik alkotmánybíró a határozathoz fűzött különvéleményében az *Alkotmány* eredeti szándékainak félremagyarázásának véli ezt a fajta jogértelmezést.⁵

Az 1989 és 2012 között hatályban lévő, ám ma már nem érvényes ukrán nyelv-

törvény 25–29. cikkelyei szabályozták közvetlenül az oktatás nyelvét. A 25. cikkely értelmében az oktatás nyelvének megválasztása elidegeníthetetlen jog volt; az állam garantálta az anyanyelvi oktatáshoz való jogot. A 26. cikkely az óvodai nevelés nyelveként az ukránt nevezte meg, de megjegyezte, hogy azokon a területeken, ahol a kisebbségek kompakt tömbben élnek, létrehozhatók olyan óvodák, illetve óvodai csoportok, ahol a nevelés nyelve a kisebbségi nyelv. A 27. cikkely szerint az iskolai oktatás nyelve az ukrán volt. Azokon a területen azonban, ahol a kisebbségek tömbben éltek, létrehozhatók voltak olyan iskolák, illetve iskolai osztályok, ahol az oktatás nyelve a kisebbségi nyelv volt. Ezen iskolákban és osztályokban is kötelező volt természetesen az államnyelv oktatása. A szakmunkásképző és felsőoktatási intézmények oktatási nyelvét a 28. cikkely határozta meg. Az oktatás nyelveként ez a cikkely is az ukránt nevezte meg, ám a fent említett feltételek fennállása esetén lehetőséget teremtett arra, hogy az ukrán mellett a kisebbségek nyelve is az oktatás nyelve legyen. Továbbá lehetőséget nyújtott arra is a törvény, hogy a nemzetiségi kádereket képző szakokon olyan csoportokat hozzanak létre, ahol az oktatás nyelve a kisebbségi nyelv. Az ukrán nyelv oktatását ezen csoportokban is biztosítani kellett. A 29. cikkely a felvételi vizsgák nyelvét szabályozta. A kárpátaljai magyar oktatási rendszer ezeken az elveken működött hosszú éveken át, és tulajdonképpen ezen nyugszik a mai magyar iskolarendszer is a régióban.

Az oktatásról szóló törvények mindegyikében található az oktatás nyelvére vonatkozó rész. Mindegyik dokumentum szerint Ukrajnában az oktatás nyelvét az *Alkot-*

mány és a nyelvtörvény határozza meg.

A *nemzeti kisebbségekről* szóló ukrain törvény az *Alkotmány*hoz hasonlóan fogalmaz a kisebbségek oktatásáról: „Az állam minden nemzetiségi kisebbség számára garantálja a nemzeti-kulturális autonómiához való jogot: az anyanyelv használatát és az anyanyelvi oktatást vagy az anyanyelv tanulását az állami oktatási intézményekben, illetve a nemzetiségi kulturális szövetségekben keresztül, továbbá a nemzetiségi kulturális hagyományok fejlesztését, a nemzeti jelképek használatát, a nemzeti ünnepek méltatását, a saját vallás gyakorlását, az irodalmi, művészeti, tömegtájékoztatási eszközök iránti igények kielégítését, nemzetiségi kulturális és oktatási intézmények létrehozását, valamint minden más tevékenységet, amely nem mond ellent a hatályos törvényeknek.” (6. cikkely)

A 2012-ben elfogadott és ma is hatályos új nyelvtörvény – hivatalos nevén: *Ukrajna törvénye az állami nyelvpolitika alapjairól* – 20. cikkelye foglalkozik az oktatás nyelvvel. Eszerint: „Az oktatás nyelvének szabad megválasztása az állampolgárok e törvény kereteiben realizálódó elidegeníthetetlen joga az államnyelv kötelező, oly mértékű elsajátítása mellett, amely elégszerű az ukrán társadalomba való integrálódáshoz. (...) Ukrajna állampolgárai számára szavatolt az állam- és a regionális vagy kisebbségi nyelvű oktatás. Ezt a jogot az iskola előtti gyermeknevelő intézmények, az általános középiskolák, az iskolán kívüli, a szakmai-műszaki, valamint a felsőfokú állami, illetve önkormányzati/magán, ukrán, illetve más oktatási nyelvű tanintézmények hálózatán keresztül biztosítják, melyeket a polgárok igénye szerint hoznak létre Ukrajna oktatás-

ról szóló jogszabályainak megfelelően.”

Az ukrainai nemzeti jogszabályok, illetve az ország által ratifikált két nemzetközi egyezmény tehát a fentiek szerint szabályozzák a kisebbségek anyanyelvi oktatásának kérdéskörét. Ha az írásunk elején ismertetett törvénymódosítás hatályba lép, az nekünk, kárpátaljai magyaroknak semmi jót nem hoz, ellenben számos szempontból szűkíti a jogainkat. Hogy értsük, miről van szó, vizsgáljuk meg ismét a tervezett módosítás szövegét (a lényeges részeket dőlt betűvel emeltük ki):

„A nemzeti kisebbségekhez és őshonos népekhez tartozó személyeknek *joguk van az anyanyelvi oktatáshoz az ukrán nyelv mellett az iskolaelőkészítő és általános középiskolai képzésben az állami és kommunális intézményekben, azokon a területeken, ahol a kisebbségek kompakt tömbben élnek.*”

Miben más ez a javaslat, mint amit a hazai, ma hatályos jogszabályok számunkra biztosítanak?

a) Az anyanyelvi oktatáshoz való jogot az *Alkotmány* és a 2012-es nyelvtörvény *garantálja* számunkra, a módosítás azonban csak azt mondja: jogunk van ehhez. Ám Ukrajna távolról sem jogállam, jogaink jelentős része sajnos nem érvényesíthető. Ez tehát egyértelmű szűkítése korábban kivívott jogainknak.

b) A tervezett módosítási javaslat csak az ukrán nyelv mellett engedélyezi a kisebbségi nyelvek használatát az oktatási folyamatban. Ez pedig a gyakorlatban azt jelenti, hogy a ma (még?) magyar tannyelvű iskoláink kéttannyelvűvé válhatnak. Erre a szándékre utal, hogy több sajtóhír épp ezt, azaz az oktatási folyamat kétnyelvűsítését emelte ki a tervezet lényegéeként.⁶

c) Miközben ma az óvodától az egyetemig folyik ma-

gyar nyelvű képzés Kárpátalján, a tervezett módosítás csupán az óvodai és a középiskolai szintre korlátozná az anyanyelvi oktatást: a szakképzés és a felsőoktatás nem folytathatna tovább kisebbségi nyelven.

d) A tervezet szövege szerint a fenti, a már meglévő jogainkat erősen korlátozó előírások is csupán ott volnának adotak, ahol a kisebbségek (esetünkben a magyarok) képviselői kompakt tömbben élnek. Hogy ez mit jelent a gyakorlatban, nem részletezi a törvénytervezet. Ami pedig azt jelenti, hogy a szórványban (például Aknaszlatinán, Visken, Huszton stb.) kevés eséllyel maradhatnak meg a magyar tannyelvű iskolák.

Röviden összefoglalva: a tervezett módosítások nagyon súlyos mértékben szűkítenék a már évtizedek óta meglévő jogainkat az anyanyelven folyó oktatáshoz. Nem véletlen, hogy számos ukrainai nemzeti kisebbség érdekvédelmi szervezete – köztük a KMKSZ és az UMDSZ is – közös levélben fordult Petro Poroszenko államelnökhöz, melyben beavatkozását kéri.⁷

3. Ha figyelmesen olvassuk az oktatási törvényhez benyújtott módosító tervezetet, illetve a hatályos ukrainai jogszabályokat, láthatjuk, hogy a jogszerűtélés lehetősége sajnos ott rejlik a korábban elfogadott *Alkotmány*-ban, az *Alkotmánybíróság* állásfoglalásában, több törvényben és az Ukrajna által ratifikált nemzetközi dokumentumokban is. Arra is emlékeztetünk, hogy nem ez az első kísérlet a kisebbségek anyanyelvi oktatásának korlátozására a mindössze 25 éve független állam történetében. Az ukrán politikai elit tehát időről időre megpróbálja minél erőteljesebben ukránosítani az oktatási folyamatot. Ám ami a hírügynökségi beszámolókból csupán egy rövid kis hír, számunkra súlyos következményekkel járó politikai döntés. Ha

csupán csendes szemlélői leszünk a folyamatnak, legközelebb arról szólhatnak a hírek, hogy a tervezetet már meg is szavazta a Legfelső Tanács, és megszűnik a magyar nyelvű oktatás Kárpátalján.

Csernicskó István, PhD
II. Rákóczi Ferenc Kárpát-
aljai Magyar Főiskola,
Hodinka Antal Nyelvészeti
Kutatóközpont

JEGYZETEK

¹ Lásd például: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1610869-v-uryadizbirayutsya-zminiti-polozhennya-pro-movu-osviti> (2016.11.2.).

² Закон України „Про ратифікацію Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин”.

³ Закон України „Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин” №802-IV. Відомості Верховної Ради України 2003/30. Ст. 259.

⁴ Az Állásfoglalást 1999. december 14-én 10-pp/99. számmal fogadta el a testület. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України від 14.12.1999 р. № 10-pp/99.

⁵ A különvéleményt lásd: Окрема думка судді Конституційного Суду України Мироненка О. М. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України (254к/96-ВР) щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови); <http://www.ccu.gov.ua/doccatalog/document?id=9345>.

⁶ Például: <http://life.pravda.com.ua/technology/2016/10/20/219099/> (2016.11.2.).

⁷ <http://www.karpatalja.mal.karpatalja/kozelet/ukrajnaiskisebbsegi-szervezetek-riltakoznak-a-nemzetisegek-anyanyelv-oktatasi-jogainak-tervezett-korlatozasa-ellen/> (2016.11.2.).

Intertextualitás Ernest Hemingway Az öreg halász és a tenger című művében

Az intertextualitás megnevezés az 1960-as években született, noha maga a fogalom valószínűleg olyan idős, mint az irodalom maga. Az intertextualitás jelenségének tanulmányozása közben rájövünk, hogy valamennyi irodalmi alkotásnak közös a forrása, ami természetes és elkerülhetetlen az irodalom és a művészet világában, hiszen minden alkotó, szándékosan vagy tudat alatt, építkezik kicsit azokról a művekből is, amelyeket valaha elolvasott.

A jelenség elnevezése az 1960-as évekre nyúlik vissza, a francia posztstrukturalizmussal és az amerikai dekonstruktivizmussal egy időben jelentkezett. Bahtyin szerint minden megnyilatkozás kettős hangú, egyszerre válaszol a címzettnek és reagál a kulturális környezetre, amelyben létrejött. Kristeva hozzájárulása volt, hogy ezt a jelenséget kiterjesztette az irodalomtudományra.

AZ INTERTEXTUALITÁS MEGJELENÉSI FORMÁI

Az intertextualitásnak számos formája van, általában véve intertextualitásnak tekintjük azt a jelenséget, amikor egy szöveg jelentésére bármilyen hatással van egy másik, korábbi szöveg. Egy igazán figyelemreméltó irodalmi alkotásnak több jelentésrétege van, a szövegek közötti összefüggéseket pedig csak azok az olvasók érthetik meg, akik felismerik ezt az összefüggést és értelmezni tudják az utalásokat. Derrida szerint: „A szöveg nem az írás befejezett korpusza (teste), nem „margók közé zárt tartalom”, hanem differenciális hálózat, nyomok szövete, melyek vég nélkül valami önmagukon túlira, más, elkülönülő nyomokra utalnak.” Az intertextuális utalás formája lehet többek között allúzió, idézet, lábjegyzet, mottó, toposz, közhely és paródia.

James E. Porter két típusát különíti el az intertextualitásnak: iterabilitás és preszuppozíció. Iterabilitás alatt ő bizonyos szövegrészletek „ismételhetőségét” érti, amik nem feltétlenül explicit utalások, hivatkozások, idézetek egy diskurzusban, hanem a be nem jelentett források és hatások, klisék és a hagyományok. Figyelembe véve ezt, minden diskur-

zus tartalmaz néhányat a fent említett „nyomok” közül, más szövegek egyes részeit, amelyek segítenek meghatározni a jelentését. Preszuppozíció alatt olyan előfeltevéseket ért Porter, melyekkel egy szöveg meghatározza tárgyát, olvasóit és kontextusát, egyes részeit a szövegnek, melyeket kiolvasunk belőle, de amelyek nincsenek szó szerint ott. Például a „Hol volt, hol nem volt” kezdetű szöveg tartalmaz némi speciális retorikai feltevést, vagyis jelzi, hogy a szóban forgó szöveg egy mese. Figyelembe véve ezeket, kijelenthetjük, hogy a szövegek nemcsak utalnak más szövegekre, de valójában tartalmazzák őket.

DEKONSTRUKCIÓ ÉS INTERTEXTUALITÁS

1966-ban Julia Kristeva előadást tartott Mihail Bahtyin elméletéről, a regény és a szó / kifejezés / diskurzus természetéről egy szemináriumon, bevezetve a intertextualitás fogalmát Bahtyin saját fogalma, a párbeszédek helyett. A Mihail Bahtyin és Kristeva által bevezetett fogalom Roland Barthes és Jacques Derrida elméleteivel együtt az intertextualitás ideológiai-kritikai alapjául szolgált.

Bahtyin az 1920-as években írta legjelentősebb műveit, de ideológiai okokból

is üldözték a Szovjetunióban. Munkáját a nyugat-európai és a tengerentúli közönségnek Julia Kristeva továbbította. A lényege Bahtyin elméletének az, hogy az irodalmi szövegek valamiféle párbeszédben vannak más szövegekkel, ezek kölcsönösen függenek egymástól, mert minden szöveg meghaladja önmagát, kilép saját „határai” közül, és annak érdekében, hogy tökéletesen megértsük a szöveget, meg kell tanulnunk azt más szövegekkel való összefüggésben vizsgálni.

AZ INTERTEXTUALITÁS POSZTMODERN MEGKÖZELÍTÉSE

A posztmodern irodalomértelmezés megjelenéséig a szövegek közötti összefüggéseket mindig meghatározott textusok vonatkozásában vizsgálták, szöveghegyek, motívumok leszármazását követték nyomon. Ezekben a vizsgálatokban rendre kitüntetett szerep jutott néhány vallási-kulturális alapszövegnek – amilyen például a Biblia – és a klasszikusként értékelt szerzők műveinek. Ebben az értelemben lehetett beszélni például az eposzi hagyományról, vagy az ódaköltészet horatiusi, illetve pindaroszi hagyományáról. A szövegbéli idézetek, allúziók, evokációk kimutatása a szövegek közötti kapcsolatnak bi-